

Periferijski svet opere: pet studija slučaja

Vlado Kotnik, *Small Places, Operatic Issues. Opera and Its Peripheral Worlds*. Cambridge Scholars Publishing, 2019, pp. 281.

Slovenački antropolog i sociolog prof. Vlado Kotnik poznat je stručnjak za antropologiju medija i izvršni poznavalac antropologije opere o čemu je do sada objavio više članaka i monografija.¹ Ovog puta Kotnik posvećuje pažnju slabo istraženom i zanemarenom području periferijskih operских kuća u najnovijoj studiji objavljenoj 2019. godine *Small Places, Operatic Issues. Opera and Its Peripheral Worlds* (*Mala mesta, operске teme. Opera i njeni periferijski svetovi*) kod izdavača Cambridge Scholars Publishing. Knjiga sadrži 203 strane samog teksta koji čine Uvod, pet poglavlja studija slučajeva (Bajrojt, Ljubljana, Brno, Mantova i Beograd) i Zaključak; sledi bogata Bibliografija na 30 strana; Appendix koji sadrži 9 tabli²; te Index pojmova i imena.

¹ Monografije: Vlado Kotnik, 2006. *L'opéra dans l'arène du provincialisme et du nationalisme: Un regard anthropologique sur la culture d'opéra en Slovénie*. Paris: Editions le Manuscrit; 2010. *Opera, Power and Ideology: Anthropological Study of a National Art in Slovenia*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag; 2012. *Operno občinstvo v Ljubljani: Vzpon in padec neke urbane socijalizacije v letih 1660-2010*. Koper: Annales University Press; 2016. *Opera as Anthropology; Anthropologists in Lyrical Settings*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

² Appendix sadrži table sa sledećim informacijama: 1. hronika Vilhelmine od Bajrojta, 2. katalog operских dela i arija koje je napisala Vilhelmina od Bajrojta, 3. lista zakupaca loža u ljubljanskoj Državnoj operi 1886. godine, 4. značajne predstave u ljubljanskoj Državnoj operi u periodu 1765-1887, 5. operски incident u Brnu iz perspektive etničkih razlika,

U Uvodu knjige Kotnik piše da je inspiraciju za naslov ali i istraživački problem našao u poznatom delu norveškog antropologa Tomasa Hilanda Eriksena „Mala mesta, velika pitanja“ (Thomas Hylland Eriksen „Small Places, Large Issues“), koji je antropologiju definisao kao nauku koja pokreće velika pitanja a istraživanja obavlja u malim mestima i sa malim zajednicama. Taj „prosvetljujući“ stav naveo je Vladu Kotnika da sebi postavi zadatak da ispita socijalne dimenzije opere u periferijskim mestima, daleko od slavni, moćnih i u kulturnom smislu hegemonijskih operских metropola. Kotnik je zaista odlično obavio zadatak koji je sebi postavio, ponudivši čitaocima veoma zanimljivu knjigu i inspirativan uvid u svet opere na periferiji, pokazujući da takva mesta pružaju priliku za plodan i izazovan naučno-istraživački rad.

Kotnik je analizirao pet studija slučajeva opere kao važnog socio-kulturnog, ekonomskog, političkog, nacionalnog, etničkog i ideološkog fenomena. Radi se o pet evropskih gradova i njihovim operским kućama posmatranih u različitim vremenskim periodima i sa različitom problematikom, ali sa jednom zajedničkom potkom: da opera na periferiji proizvodi moćne poruke i značenja koja reflektuju društveni život svojih zajednica, istovremeno i utičući na njih. U tom smislu, te studije slučajeva pokazuju operu kao socijalni izlog ili sliku i priliku društveno-političkih dešavanja u maloj nemačkoj grofoviji u gradu Bajrojt 1784. godine;

6. operски incident u Brnu iz perspektive kulturnih razlika, 7. spisak prvih vlasnika loža u Društvenom teatru u Mantovi, 8. glavni događaji u operskoj kući u Mantovi u periodu 1822-2015, 9. programi tri operске sezone u Madlenianumu u Beogradu iz komparativne perspektive.

operu u službi društvene distinkcije u Ljubljani 1887. godine; operu kao povod za društveni konflikt u Brnu 1920. godine; operu kao odraz socijalnog statusa u Mantovi 1999. godine; te opersku kuću Madlenianum kao društveni manifest u Beogradu 2005. godine.

Autor je studije slučajeva analizirao interdisciplinarno i multidisciplinarno, sa različitim analitičkih pozicija, koristeći se širokim spektrom teorijsko-metodoloških pristupa. Svaki slučaj je predstavljen kroz identičnu četvorodelnu strukturu: Uvod – u kome se iznosi sama problematika i smešta u određeni prostor i vreme; Prezentacija – gde se vrlo detaljno operski slučaj stavlja u različite kontekste kojima se nudi šira slika zajednice, operske kuće i razmatranih događaja; Interpretacija – gde se primenom različitih teorijsko-metodoloških pristupa nudi antropološko tumačenje operskog slučaja; te Zaključak – koji u kraćim i opštim crtama sumira istorijske, političke i socio-kulturne posledice periferijskog operskog života, pokazujući do koje mere su društveni život i opera međusobno povezani. U svakom od datih slučajeva autor ističe i podseća čitaoca da je opera bila i još uvek jeste značajan izvor socijalnog statusa, prestiža, elitnog ukusa i ponašanja, kao i simboličkog i kulturnog kapitala.

Prvi slučaj³ posvećen je prikazu opere kao važnog pokretača i odraza društvenog i političkog života iz sredine 18. veka u nemačkoj grofoviji u Bajrojt u

vladavinom markgrofa Frederika i njegove supruge pruske princeze Vilhelmine. Predivna operska kuća je otvorena 1748. godine kao rezultat pregnuća i sponzorstva inteligentne, obrazovane, sposobne i talentovane Vilhelmine, koja je operu tretirala kao sopstveni dvor i odatle širila društveni, kulturni i politički uticaj, učinivši malu grofoviju značajnim mestom tog doba. Osim toga, ona je bila i autor-ka brojnih opera i muzičkih kompozicija koje su se izvodile na njenom dvoru-operi. Analizi opere kao izloga društvenog života u Bajrojt Kotnik pristupa iz pozicije antropologije rituala, posebno koristeći Tarnerov pojam „hola magičnih ogledala“. Ceremonijalno pojavljivanje vladajućeg para u operi, odnos prema publici, odnos posetilaca prema vladajućem paru, odabir prisutnih gostiju, aklamacije, pljeskanja, redosled sedenja, redosled i odabir operskih predstava koje su se izvodile tokom sezone, arhitektura same zgrade i ulaznog hola, mešanje javnog i privatnog aspekta života i vladavine u Bajrojt kroz operu itd, Kotnik vidi kao niz međusobno isprepletanah, visoko ritualizovanih i hijerarhizovanih oblika ponašanja koji su se „ogledali“ jedan u drugom. Istovremeno, reflektovali su ambicije i kosmopolitske vizije princeze Vilhelmine koja je time nastojala da malu nemačku grofoviju i njen periferijski položaj transformiše u važan kulturni centar, koristeći operu kao moćan politički instrument.

Drugi slučaj nas odvodi u Ljubljanu u drugu polovinu 19. veka, a kao tačka orijentacije uzeta je 1887. godina kada je tadašnja operska kuća izgorela u požaru. Priča o Državnom teatru u Ljubljani jeste priča o društvenom prestižu zakupaca operskih loža, te o socijalnom distanciranju u odnosu na one koji to sebi nisu mogli da priušte. To je i priča o etničkom distanciranju, budući da su ljubljansku

³ Veći deo ovog poglavlja objavljen je u našem časopisu, *Etnoantropološki problemi*, Vol. 11, Is. 1, 2016, pp. 19-45, pod nazivom “Opera as a Social Showcase: Rituals of Magic Mirrors at the Margravial Opera House in Mid-Eighteenth-Century Bayreuth”. Autor se ljubazno zahvalio uredništvu na dozvoli da tekst objavi kao deo svoje knjige.

operu podigli članovi nemačkog plemstva u Sloveniji (tadašnjoj Vojvodini Kranjska) koji su ujedno bili dominantni kulturni promoteri, glavna publika i držaoci pomenutih operskih loža, za razliku od Slovenaca koji nisu uspevali da ih se domognu i samim tim su u društvenom i klasnom smislu činili „nižerazrednu“ publiku, zbog čega su bili besni i nezadovoljni. Štaviše, repertoar je uglavnom bio sastavljen po ukusu i željama nemačke publike i izvođen na nemačkom jeziku, dok su Slovenci samo dva puta nedeljno mogli da imaju predstave na svom maternjem jeziku. Međutim, ni tada Slovenci nisu mogli da uđu u operske lože koje su bile prazne i zaključane, budući da nemački vlasnici loža nisu hteli da im ih ustupe na korišćenje iako sami nisu posećivali operu u danima kada su predstave igrane na slovenačkom jeziku. Kada je operska kuća izgorela, Slovenci su likovali na neki način, a želja da imaju svoje pozorište ostvarila im se 1892. godine kada je podignuto novo Provincijsko pozorište – današnja Opera. Kotnik ovo poglavlje posvećuje istorijatu operskih loža kao važnom mestu prestiža i ugleda, a u ljubljanskom slučaju kao mestu samo-promocije nemačkog plemstva i njihove želje da komuniciraju svoj luksuz i značaj, kako klasno i nacionalno niže rangiranim drugima tako i međusobno, mestu gde su se stvarale društvene, klasne, etničke i kulturne distance i simboličke komunikacijske granice. Složene aspekte ljubljanskog operskog slučaja Kotnik razmatra uz pomoć teorije dobara, teorije o simboličkim granicama, teorije o plemstvu i buržoaskom društvu, kao i komunikacijske teorije advertajzinga.

Operu kao mesto kulturnog i etničkog konflikta pokazuje incident u Brnu iz 1920. godine između Čeha i Nemaca. I u ovom slučaju se ispostavlja da jedno pro-

vincijsko pozorište može da odrazi sukobe na nacionalističkoj osnovi koji su u godinama posle Prvog svetskog rata postojali između dve dominantne etničke grupe u Češkoj, upravo oslobođenoj od Austrougarske vlasti, iskazujući kulturne razlike i etničke granice. Slično kao i u Sloveniji, i u Brnu su Nemci činili dominantnu grupu u smislu socijalnog i kulturnog života, spram Čeha koji su se osećali podređenima i koji su, kao i Slovenci, žudeli da imaju sopstvene forme kulture, umetnosti, tradicije, svoje pozorište, operu i štošta drugo što čini komponente probuđenog nacionalnog identiteta. Opera, budući visoko pozicionirani simbol kulturnog života u gradu, neizbežno je postala ogledalo dugo tinjajućeg političkog i nacionalnog sukoba. Incident je konačno izbio povodom neobičnog događaja: Nemci su, kao gosta u Bizeovoj operi *Karmen*, doveli ruskog operskog pevača, baritona svetske slave, Georgija Baklanova, što je svakako bio veliki uspeh za jedno provincijsko pozorište. Besni zbog toga što se tako poznati Sloven pojavljuje u nemačkom pozorištu, iako je čuveni Rus pevao na francuskom jeziku, verovatno nesvestan mogućeg incidenta koji će njegova pojava proizvesti, grupa od stotinak čeških nacionalista je, protestujući, izazvala sukobe ispred i unutar zgrade, prekinuvši na izvesno vreme predstavu koja se, potom, ipak nastavila. S druge strane, policija je posle nekog vremena uspevala da rastera demonstrante i omogućiti posetiocima opere da se mirno vrate svojim kućama. Posmatrajući slučaj iz Brna iz teorijske perspektive o etnicitetu i nacionalizmu, Kotnik analizira dve dimenzije tog događaja kroz etničke podele – Česi spram Nemaca i kulturne razlike – posetioci opere i organizatori operskog života, uglavnom Nemci, naspram operskih „uskoka“, Čeha koji su

nasilno upali u zgradu opere i izazvali incident), smeštajući taj slučaj u širi istorijski, nacionalni i politički kontekst.

Slučaj iz Mantove govori o sukobu između vlasnika operске kuće, gradske opštine i države, a buknuo je svom silinom u italijanskim medijima 1999. godine. Kao u retko kom gradu u Italiji, u Mantovi je opstao sasvim anahroni model privatnih vlasnika operске kuće, nazvane Društveno pozorište (*Teatro Sociale*), gde operску kuću, izgrađenu 1822. godine, u svom vlasništvu drže potomci prvih investitora pozorišta i vlasnika operских ложа. Kotnik nas, pritom, upoznaje sa činjenicom da je gradnja pozorišta u Italiji već vekovima događaj od izvanrednog društvenog i kulturnog značaja za svaki grad, podižući mu ugled i dostojanstvo. Za bogate ljude i plemstvo pozorište je bilo njihov drugi dom, a zgrade su se najčešće gradile njihovim novcem zahvaljujući kupovini operских ложа. Iako po nazivu i navodno proklamovanoj nameni za javno dobro i široku publiku, privatnom operском kućom u Mantovi je upravljao Kondominijum vlasnika operских ложа bez želje da se i jednog momenta odreknu, u korist opštine i šireg društva, svog statusa i svojih privilegija po pitanju operских ложа, kao i uticaja na repertoar i odabir publike koja je mogla da prisustvuje predstavama. S druge strane, Kondominijum je očekivao od gradske opštine i provincijske uprave da sponzoriše njihove produkcije, učestvuje finansijski u održavanju zgrade i da se pridruži administraciji, što su ovi odbijali ukoliko im se ne dozvoli veći uticaj u upravljanju pozorištem i u raspolaganju ložama. Tako se došlo u situaciju da je Teatro Sociale zapao u velike dugove koje nije imao ko da plati i bio pred zatvaranjem. Slučaj iz Mantove, gde u pozadini stoji antagonizam između privatnog i jav-

nog kroz statusnu i simboličku kulturnu distinkciju, Kotnik je analizirao uz pomoć teorije društvenog statusa i posebno Burdjevovih koncepata habitusa, dispozicije, distinkcije i reprodukcije.

Poslednji, peti slučaj dovodi nas u Beograd gde je 2005. godine otvorena privatna operска kuća Madlenianum, čiji je jedini patron i sponzor bila Madlena Zepter, supruga bogatog i uspešnog srpskog biznismena Filipa Zeptera. Kotnik je svoje studije slučajeва započeo pričom o jednoj uticajnoj i izvanrednoj ženi, pruskoj princezi Vilhelmini koja je sponzorovala gradnju operске kuće u Bajrojtju, a završava studijom posvećenoj drugoj sposobnoj i altruistički nastrojenoj ženi – Madleni Zepter, koja je kao svoj dar srpskom društvu ostavila operску i pozorišnu kuću u Zemunu, a kasnije kao poklon Srbiji ostavila i s ukusom i znanjem odabranu galeriju slika srpskih slikara – Muzej Zepter. Smatram da našim čitaocima nije potrebno detaljnije opisivati ko su Filip i Madlena Zepter, što Kotnik radi u svojoj knjizi namenjenoj pre svega inostranoj publici, upoznajući je sa životnom pričom ovog uspešnog para. Kotnik pripoveda kako je, kada je prvi put došao u Beograd 2007. godine kao gost-predavač na našem Odeljenju, bio zaprepašćen kada je od nas – svojih kolega etnologa i antropologa – čuo da postoji privatna operска kuća u Srbiji. Koliko sledećeg dana je otišao da vidi Madlenianum i uveče prisustvuje predstavi. Slučaj ga je zaintrigirao pre svega zato što je u današnje vreme, u 21. veku, običaj patronstva i sponzorisanja operских кућа od strane samo jedne osobe izuzetno retka i praktično anahrona pojava. Zapitao se, potom, kakvi motivi ili razlozi mogu stajati iza ovako elitističkog i altruističkog poklona srpskom društvu. Bez definitivnog odgovora na to pitanje, nastojao je da

ga razmatra iz perspektive antropoloških teorija o daru, a posebno iz aspekta suprotstavljenih fenomena reciprociteta i velikodušnosti koja ne očekuje uzdarje, potom studija o patronstvu, antropologije gastarbajtera i sociologije elite. Na kraju zaključuje da je Madlenianum poklon koji paradoksalno povezuje lični interes Madlene Zepter (reciprocitet) kroz filantropsko nastojanje da pokaže svoju nezainteresovanost za uzvratnim priznanjem srpskog društva (velikodušnost), mada ju je u početku ipak pogađala suzdržana i sumnjičava reakcija javnosti. Mešajući ta dva kontrastna motiva uspela je da ekonomski kapital transformiše u socijalni, kulturni i simbolički kapital. Opera je, dakle, ovde u ulozi društvenog manifesta jedne ličnosti koja je na vidljiv način dala pečat svojoj filantropiji, životnom stilu i novcu koji poseduje. U zaključku knjige Kotnik se vraća na slučaj Madlenianuma, upotpunivši svoja razmišljanja saznanjima do kojih je došao nakon nekoliko ponovljenih poseta Beogradu proteklih godina. Kotnik konstatuje da Zepteri odavno više ne žive u Srbiji, da je Madlena upravljanje operском kućom u potpunosti prepustila tamošnjoj upravi (velikodušna nezainteresovanost), te da se javnost uveliko privikla na postojanje Madlenianuma i da više ne postavlja pitanja od kuda ti ljudi, njihove pare i zašto to rade. Smatram da treba istaći činjenicu koju Vlado Kotnik potcrtava a to je da Zepteri svoje bogatstvo nisu zaradili u Srbiji već u inostranstvu, te da ništa ne duguju, u tom smislu, srpskom društvu osim svoje filantropske želje da ostave neki trag u konkretnim dobrima „na polzu narodu“.

U Zaključku Kotnik objašnjava da je izbor ovih pet primera periferijskog operskog života bio proizvod slučaja, njegovih putovanja i tadašnjih interesovanja, i da

svakako postoje i druge periferijske operске kuće koje zaslužuju pažnju.

Malo šta ima da se zameri ovoj izvanredno napisanoj i zanimljivoj knjizi. Vlado Kotnik je pokazao široku informisanost o slučajevima koje je proučavao, približio nam periferijski svet operских kuća kao polje istraživanja i pokazao veoma dobru potkovanost u različitim naučnim teorijama i metodama koje je primenio u analizi. Ako bih ipak htela da budem kritična, mogla bih da kažem da u pojedinim delovima knjige, posebno onim označenim kao Presentacija, postoji jako puno detaljnih podataka o operama, raznim operским kućama i pozorištima, izvođačima, o plemićkim i buržoaskim porodicama kao vlasnicima loža, o istorijskom kontekstu, itd. što prosečno zainteresovanog čitaoca, ako nije ekspert, može na momente da zamori i natera da preskače te stranice. Imam utisak da je Vlado Kotnik, godinama veoma studiozno radeći na ovim slučajevima, prosto želeo da sva svoja brojna i iscrpna saznanja unese u ovu knjigu, povremeno se ponavljajući u podacima i razmatranjima. No, to su odista minorne zamerke ovoj sjajnoj knjizi koja je za svaku preporuku, pokazavši koliko toga može da se „pročita“ iz odlaska u operu.

*Prof. Dragana Antonijević
Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta u Beogradu
dantonij@f.bg.ac.rs*